

KAMUSAL TELEVİZYON YAYINCILIĞININ BELGESEL TÜRLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TRT TELEVİZYON BELGESEL CİLİĞİ*

İsrafil KURALAY**

Özet

Televizyonların yayın politikaları ile hazırlayıp yayınladıkları programlar arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Kamusal yayıncılık yapan kuruluşlar kamu çıkarını ve beklentisini ön planda tutarken ticari kanallar ekonomik kaygı ile hareket etmektedirler. Bu nedenle izleyiciler için önemli olan bazı türler ikinci plana atılma veya görmezden gelinme gibi bir riskle karşılaşmaktadır. Bu türlerden biri de belgesel film türüdür. Oysa bu tür, toplumlar için, izleyici için oldukça önemlidir. Ekonomik olarak hak ettiği ilgiyi henüz görmeyen belgesel türüne özellikle kamusal yayıncılık yapan televizyon kuruluşlarının özel önem vermesi gerekmektedir. İşte bu makalede TRT'nin kuruluşundan itibaren belgesel filme verdiği önem ele alınmaktadır. Çalışmada 1968 ila 2020 yılları arasında çekilen belgeseller konu, tür ve yaklaşım tarzlarına göre sınıflandırılarak niceliksel analiz yapılmıştır. Bu anlamda geçmişten günümüze hangi alt türlerde ne gibi belgesellerin hazırlandığı nicel olarak ortaya konulmaktadır. Ayrıca TRT'de görev yapan yapımcı ve yönetmenlerin TRT kurumunun belgesel filme verdiği desteğe ilişkin görüşlerine yer verilmektedir. Çalışmanın temel varsayımı TRT'nin Türkiye'de belgesel türün gelişmesine önemli katkı sunduğu şeklindedir. Çalışma sonucunda TRT belgesellerinin “kültür” ve “biyografi” başta olmak üzere 14 farklı türde ve 15 farklı konu başlığı altında sınıflanabileceği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Televizyon, Kamusal yayıncılık, Kamusal belgesel yayıncılığı, Belgesel türleri, TRT

* Bu makale “Başlangıcından Günümüze Televizyon Belgeselciliği: TRT Örneği” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., İstanbul Ticaret Odası, kuralayis@gmail.com, Orcid: 0000-0003-1730-0336

THE IMPACT OF PUBLIC TELEVISION BROADCASTING ON DOCUMENTARY GENRES: THE CASE OF TRT DOCUMENTARY

Abstract

There is a direct relationship between the broadcast policies of televisions and the programs they produce and broadcast. While public broadcasting organizations keep the public interest and expectation in the foreground, commercial channels act out of economic concerns. For this reason, various genres of programs or films that the audience considers important run the risk of being considered of secondary value or ignored altogether. The documentary film falls under this category. This genre, however, has a certain significance for societies as well as the audience. Public broadcasting television organizations should especially pay special attention to the type of documentary films, which have not yet received the attention and financial support they deserve. Therefore, this article addresses the importance that TRT attaches to documentary films since its foundation. In this study, the documentaries filmed between 1968 and 2020 are classified in terms of their subjects, types, and the points of view they adopt, and analysed quantitatively. In this way, the study presents quantitative information on the sub-genres and kinds of documentaries produced within this period. Furthermore, the article includes the opinions of producers and directors that have worked for TRT on its support for documentary films. The study's main assumption is that TRT has contributed greatly to the development of the genre of documentary in Turkey. As a result, it can be seen that TRT documentaries can be categorized under 14 different types, particularly "culture" and "biography", as well as 15 different subject matters.

Key words: Television, Public broadcasting, Public documentary broadcasting, Documentary film genres, TRT

Giriş

Televizyonların belgesel film politikaları, hazırladıkları ve yayınladıkları belgesel türleri o kurumun yayın felsefesiyle doğrudan ilişkilidir. Kamusal yayıncılık yapan televizyonlar tercihlerinde kamu yararını öncelerken ticari televizyonlar ise kendi ekonomik çıkarlarını ön planda tutmaktadır.

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nun (TRT), kamu yayın kurumu olarak belgesel türüne, kuruluşundan itibaren nasıl yaklaştığının ne tür belgesel filmler hazırlatıp

yayınladığının ve bu anlamda belgesele nasıl katkı sunduğunun ortaya çıkarılması önem arz etmektedir.

Belgesel filmler yapım itibariyle oldukça zordur ve uzun soluklu çalışmaları gerektirmektedir. Ayrıca ekonomik olarak piyasasının oluşmaması nedeniyle özel ilgi ve desteğe ihtiyacı olan bir türdür. Dünyada ve Türkiye’de belgesel film sektörü kamu ve özel sektör yayıncısı televizyonlardan yararlanmaktadır. Bu yayıncı kuruluşlar, yapım şirketlerinden belgesel film almanın yanı sıra yapımcı kuruluş şeklinde yapılanarak film üretmektedirler. Sözgelimi kamu yayıncılığının öncüsü kabul edilen BBC, belgesel konusunda da başarılı çalışmalara imza atmaktadır. TRT de kurumsal kimlik ve program yapılanmasında BBC’den esinlenmiştir. TRT bünyesinde yapılan belgesel filmlerin anlatım tarzı BBC’nin “öğretici”, “açıklayıcı” ve “belgeye” dayalı tarzını uzun zaman sürdürmüştür. Buna ilaveten bağımsız çalışmalar da gerçekleştirilmiş, ancak onların sayısı genel yapı içerisinde oldukça sınırlı kalmıştır.

Belgesel türleri açısından TRT oldukça zengin bir arşive sahiptir. 1968 yılından günümüze kadar, elli iki yıl boyunca, kültür, sanat, biyografi, anma ve tarih gibi bütün kategorilerde nitelikli belgeseller yapılmıştır. Belgesel film şubesi zaman içinde genişleyerek, büyüyerek daha iyi yapımlar için zemin oluşturmuştur. Bu gelişmelerin geldiği son nokta sadece belgesel yayınlayan tematik TRT belgesel kanalının kurulması olmuştur.

Özel televizyon kanalları ilk kuruldukları yıllarda belgesel filmlerle de ilgilenmişlerdir. Ancak kısa zaman içinde prodüksiyon olarak daha kolay olan stüdyo ve magazin ağırlıklı programlara yönelerek belgeselden uzaklaşmışlardır. Bu durumda sorumluluk kamu yayıncısı TRT’nin omuzlarında kalmıştır.

TRT, Türkiye’de belgesel film alanında en büyük yapımcı ve nerede ise tek yayıncı kurum olması nedeniyle hem tartışmaların odağındadır hem de bir ölçüde belgeselin geleceği bu kurumun politikalarına bağlıdır.

Türkiye’de belgesel denilince akla ilk olarak “TRT Belgeselciliği” gelmektedir. Bu çalışmada genel olarak kamu yayıncılığının belgesele olan etkisi üzerinde durulurken, özelde TRT belgeselciliğinin tarihi süreç içinde türler bağlamında nasıl bir değişim geçirdiği ele alınacaktır.

Çalışmanın temel varsayımı TRT'nin Türkiye'de belgesel türün gelişmesine önemli katkı sunduğu şeklindedir. Bu çerçevede ayrıca şu sorulara da cevap aranacaktır:

1. TRT'de belgesel film yapımı nasıl başlamıştır?
2. TRT yayına başladığı günden 2020 yılına kadar ne tür belgeseller yayınlamıştır?
3. TRT kamusal yayıncılık yapan bir kurum olarak belgesel türlere nasıl yaklaşmıştır?
4. Değişik siyasi iktidarlar döneminde belgesel türlerinde ne gibi değişiklikler olmuştur?
5. Siyasi konularda TRT'de ne tür belgeseller hazırlanmıştır?
6. TRT belgesellerinde alt tür olarak hangi türler öne çıkmıştır?
7. TRT belgesel yapımcı ve yönetmenlerinin TRT belgeselciliğinin başlamasına ve gelişmesine dair görüşleri nelerdir?

Çalışmada 1968 ila 2020 yılları arasında çekilen belgeseller konu, tür ve yaklaşım tarzlarına göre sınıflandırılarak niceliksel analiz yapılacaktır. Ayrıca TRT'nin ilk günlerinden itibaren kurum için içyapım ve dış yapım olarak belgesel film yapan yapımcı-yönetmenlerinin görüşlerine başvurulacaktır.

Kuşkusuz konunun çok kapsamlı olması bir makalenin sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle bu makalede sadece kamusal yayıncılığın belgesel film yayıncılığına ve türe yaklaşımı TRT Kurumu özelinde ele alınacaktır.

Netice olarak Türkiye'de kamu belgeselciliğinin izlediği seyir takip edilerek yeni nesil belgeselcilere önerilerde bulunulacaktır. Çalışmada elde edilecek sonuçların konuya dair genel bir perspektif sunmasının yanı sıra kurum yöneticilerinin ve yapımcılarının gelecekte yapacakları çalışmalara ışık tutması umulmaktadır.

1. Kamu Yayıncılığın Doğuşu, Gelişimi ve Temel Felsefesi

Kamu yayıncılığının ne olduğu izah edilmeden önce kamu kavramının ne anlama geldiği belirtilmelidir. Kamu kavramı, farklı disiplinlerde farklı perspektiflerden ele alınarak tanımlanmaktadır. Kavram bir tarafıyla yönetimi, yani devleti ifade ederken, diğer taraftan genel anlamda “public-halk” o ülkede yaşayan herkesi içine almaktadır. Yayıncılık bağlamında bakıldığında ise kamu yayıncılığını şu şekilde tanımlamak mümkündür:

Kamu hizmeti için, ülkenin geneline ve vatandaşların bütününe yönelik, kamu tarafından finanse edilen ve denetlenen, halkın eğitimi, bilgilendirilmesi, olaylardan haberdar edilmesi, bilinçlendirilmesi, eğlenmesi ve hoşça vakit geçirmesini kendisine ilke edinen özerk, tarafsız, kamu tüzel kişiliği bulunan bir yayıncılık anlayışını ifade etmektedir (Avşar, 2005, s. 93-124).

Kamu kavramı, geniş çağrışımlar yapması nedeniyle kamu yayıncılığı bağlamında, ciddi tartışmalara da yol açmıştır. Çünkü bütün kitle iletişim yayınları doğrudan kamuyla ilgilidir. Kamu yayıncılığı ve ticari (özel) yayıncılığın hedef kitlesi kamunun bütünüdür doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendirmektedir. Bu noktada “ticari” kavramının da devletin elinde bulunan kamu yayıncılığının dışında kalanları ifade etmekte zorlayıcı bir ifade olduğu söylenebilir. Devlet kurumları dışında örgütlenen yayın kuruluşlarının tamamı ticari endişeyle faaliyet göstermeyebilir. Örneğin kâr amacı gütmeyen bir vakıf ya da dernek, hiç reklam almadan yayın yapma prensibini belirleyebilir.

Kamu yayıncılığı kavramı ilk olarak radyo yayınlarının toplumun gündeminde olduğu 1922 yılında BBC’in Genel Müdürü John Reith tarafından ortaya atılmıştır. Reith, BBC’in bir “public” yani “kamu” yayıncısı olduğunu belirterek kamu yayıncılığının işlevlerini belirlemiştir. Bu işlevler bir kamu yayının genel anlamda hangi görevleri yerine getirdiği ile ilgilidir. Eğitim, bilgilendirme ve eğlence olarak belirlenen işlevler daha sonra televizyon yayıncılık anlayışının çerçevesini de belirlemiştir (History of the BBC, t.y.). Bu belirlenen kurallar hala ana işlevler olarak kamu yayıncılığında etkisini sürdürmektedir. Hatta bu işlevler zamanla sadece kamu yayıncılığının değil, genel olarak kitle iletişim araçlarının, özelde ise televizyonun işlevleri olarak değerlendirilmektedir.

BBC tarzı kamu yayıncılık anlayışı önce Avrupa’ya sonra dünyaya yayılmıştır. Birçok ülkede BBC örneğinden yola çıkılarak kamu yayıncılığı şekillenmiştir. BBC devlet ve hükümete karşı da bağımsız olmak istemektedir. Bu nedenle bütçe konusunda merkezi bütçeye bağımlı olamamak için arayışlar sürdürülmüştür. Bulunan çözüm; satılan radyo-televizyon cihazların ruhsatlarından elde edilen gelirle yayınların devam ettirilmesidir. BBC, bağımsızlığına zarar gelir düşüncesiyle, uzun yıllar reklam almamıştır. “Kamu hizmeti yayıncılığının, özellikle sistemi içinde televizyon yayıncılığının finansmanını televizyon alıcılarından alınan ruhsat ücretleri, reklam gelirleri ve devletten sağlanan yardımları oluşturmaktadır.”(Uslu, 2011, s. 86).

Kamu yayıncılık anlayışı İngiltere’de ortaya çıkarken, ticari (özel) yayıncılık anlayışı ise Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) gelişmiştir. Bu örgütlenme biçimi

bütün Amerika kıtasında ilgi gördüğü için bu sisteme “Amerikan Sistemi” adı verilmiştir. Amerikan sisteminde televizyonlar birer ticari kuruluş olarak yapılanmıştır. Sözelimi American Broadcasting Company (ABC), National Broadcasting Company (NBC), Columbia Broadcasting System (CBS)...vb. gibi. Bu yapılanmada temel yaklaşım her ekonomik kuruluşta olduğu gibi kâr elde etmektir. Kamu yayıncılığında izleyici “vatandaş” iken ticari yayıncılıkta hedef kitle “müşteri”ye dönüşmüştür. Ticari televizyonun ana geliri reklamlar olduğu için programlar ne kadar çok reklam alır ve reyting alırsa kurum, ekonomik olarak o kadar güçlü olacaktır. Bu sistemde her ne kadar izleyici olan müşteri belirleyici olsa da reklam verenin de yayınlar üzerindeki etkisi unutulmamalıdır. Bu nedenle ticari televizyonların bağımsız yayın kuruluşu olma özellikleri de tartışma konusudur.

Kamu yayıncılığının merkezi İngiltere’de ticari televizyonlar kurulduğu gibi ticari televizyonların merkezi olan ABD’de kamu televizyonları da devreye girmiştir. İngiltere’de ilk özel televizyon kanalı 1955 yılında yayın hayatına başlayan Independent Television (ITV)’dir. ABD’de ise 1967 yılında Public Broadcasting Servis (PBS) Kamu Yayın Hizmeti Kurumu oluşturulmuştur (Yengin, 1994, s. 59-60). Bu kuruluş doğrudan bir yayın yapmamaktadır. Çok sayıda sivil toplum kuruluşu (STK) ve üniversite gibi kurumların oluşturduğu bir organizasyona devlet belli bir miktar bütçe ve organizasyon desteği vermektedir. Yayın istasyonları kendi işleyiş ve programlarından sorumludur. Erdemir bu durumu; “Amerika’da kamusal televizyonlar devlet televizyonu değildir. Bu istasyonlar kendi aralarında PBS adlı bir örgüt kurmuşlardır. PBS kâr amacı gütmeyen özel bir korporasyondur.” şeklinde ifade etmektedir (2009, s. 85). Ancak bu sistem baskın ticari televizyonlar karşısında zor işlemektedir.

Kamu yayıncılığı ya da ticari televizyon olarak yapılan kuruluşlar kamuya hitap etmeleri nedeniyle devletler tarafından tamamen serbest bırakılmamışlardır. Yayınların çerçevesi anayasa, kanun, uluslararası sözleşmeler, üst kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri tarafından denetlenerek genel anlamda kontrol altında tutulmaktadır. Birçok ülkede yayınları teknik ve içerik olarak düzenlemek ve denetlemek üzere üst kuruluşlar kurulmuştur. Bu kurullar yayın kuruluşları ve yayınlar üzerinde oldukça kapsamlı bir yetkiye sahiptir. Kurulların görevleri “yayın lisanslarını düzenlemek, lisans verme, frekans tahsis etme, yayın ilkelerini hazırlama, yayınların bu ilkelere uygunluğunu

izleme, denetleme, kamuoyunun şikâyetlerini dinleme, değerlendirme, yayınlarla ilgili kamuoyu araştırmaları yapma” olarak sıralanabilir (Aziz, 2013, s. 125). Sözelimi ABD’de Federal İletişim Komisyonu (Federal Communication Commission-FCC), İngiltere’de Bağımsız Televizyon Komisyonu (ITC), Türkiye’de ise Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (RTÜK) yayın kuruluşlarının kurulmasına izin veren ve yayınları denetleyen kurumlardır.

Türkiye’de televizyon yayınları İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) tarafından 1952 yılında başlamıştır. Üniversitenin öğretim üyeleri Prof. Dr. Mustafa Santur ve Prof. Dr. Adnan Ataman’ın yoğun ve olağanüstü gayretleri sonucunda televizyon yayını Taşkışla yerleşkesinde yayına girmiştir. Bu yayınlar 20 yıl deneme logosuyla Beyoğlu ve çevresine ulaşmıştır. 1971 yılında yayın durmuş ve teknik cihazlar ve stüdyo TRT’ye devredilmiştir.

İstanbul Teknik Üniversitesi Televizyonu (İTÜ TV) 20 yıl boyunca çok sayıda farklı türde programlar yayınlamıştır. İTÜ TV Türkiye’de televizyon yayıncılığında müzik, yarışma, gösteri, futbol ve boks maçları gibi programda ilkleri gerçekleştirmiştir. Türkiye’de ilk belgesel programını yayınlayan kanal da İTÜ TV’dir. 1956 yılında İstanbul Üniversitesi Film Merkezi (İÜFM) adına üniversitenin hocalarından Prof. Dr. Sabahattin Eyüboğlu ve Prof. Dr. Mazhar Şevket İpşiroğlu’nun yapımcılığını ve yönetmenliğini gerçekleştirdikleri “Hitit Güneşi” belgeseli İTÜ TV’de yayınlanmıştır. Bu belgesel, Türkiye’de televizyonda yayınlanan ilk belgeseldir. Tutuk bu belgeseli, “Hem Hitit uygarlığını anlatan hem de Hititleri temsil eden Güneş Kursu’nu detaylarıyla inceleyen 28 dakikalık siyah-beyaz bu proje, Türkiye’de arkeoloji belgeselciliğini başlatan yayınlardan biri olarak kabul edilir.” şeklinde değerlendirmektedir (Tutuk ve Barutçu, 2018, s. 57). İTÜ TV’den çok sayıda tecrübeli televizyoncular ve teknik cihazlar TRT televizyonculuğuna katkı sağlamıştır.

Türkiye’de kamu televizyon yayıncılığının başlama tarihi ise 31 Ocak 1968’dir. İlk günün yayın akışında Sabahattin Eyüboğlu ve Aziz Albek’in hazırladığı “Eski Antalya’nın Suları” (1965) belgeseli yayınlanmıştır (Aytekin, 2017, s. 120).Yayımlanan belgesel filmler sayı, alt tür ve nitelik olarak artarak varlığını sürdürmektedir. Bir kamu yayıncısı olan Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) Türkiye’de belgesel filmlerin gelişmesine çok önemli katkılar sunmuştur.

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) BBC'yi temel alarak yapılanmıştır. Kurumun gelirleri farklı hükümet bütçesine doğrudan bağlı kalmadan çeşitli cihazlardan alınan bandroller, elektrik ve bazı ürünlerin satışlarından alınan oranlar, genel bütçeden alınan pay ve reklam gelirlerinden oluşmaktadır (Bandrol TRT, t.y.). Türkiye'de 1993 yılına kadar televizyon kamu yayıncılığı anlayışı gereği devletin tekelinde olmuştur. 1961 anayasasında tanımlanan 359 sayılı kanunla "özerk" bir kurum olarak 1964 yılında kurulan ve 1968 yılında yayına başlayan TRT televizyonu 1972 yılında yapılan değişiklikle "tarafsız" bir kamu tüzel kişiliğine dönüştürülmüştür. Daha sonra çeşitli dönemlerde yasalarda değişiklikler yapılsa da tarafsız kamu kurumu niteliği değişmemiştir. TRT kuruluş aşamasında bir devlet kurumu olarak siyasal iktidarlara karşı da özerkliğini korumak şeklinde yapılanmış ve bu sistemle yola çıkan kurum, siyaset kurumuyla sürekli çatışma halinde olmuştur. Hükümetler tarafından belirlenen genel müdür ve onun kadrosuyla çalışanlar arasında anlayış farkları nedeniyle uzun süren sıkıntılı süreçler yaşanmıştır.

TRT tek televizyon yayın kuruluşu olmanın verdiği ayrıcalıkla hedef kitle olan izleyicinin taleplerini dikkate almak yerine kanunların sınırları ve siyasetin gözetiminde kendi içine kapalı bir yayıncılık anlayışı benimsemiştir. TRT çalışanlarının ve hükümetlerin belirlediği konular, yayınların çerçevesini belirlemiştir. Diğer taraftan bu hassas ortamda yapımcılar daha dikkatli davranarak programlarını gerçekleştirmişlerdir. İzleyiciler de yayınlara ya da yöneticilere müdahale etmenin yolunun siyaset üzerinden geçtiğini bilerek siyasetin yayınlara müdahale etmesini istemişlerdir. Kurumla siyasi otorite ve halk arasında yayıncılık anlayışında ortak bir yaklaşım sergilenememiştir. Siyasi kurumların TRT ile inişli, çıkışlı ve kimi zaman da çatışmalı ilişkisine değinen Devran bu çatışmada ana unsurun halk olmadığına işaret etmektedir. Bu nedenle Devran, "Kitle iletişim araçları toplumun objektif olarak aydınlanması ve halkın iktidara katılabilmesi sürecine katkıda bulunmasının yanı sıra tek yanlı kanaatlerin oluşmasına da neden olabilmektedir. Dolayısıyla demokratik ülkelerde kitle iletişim araçlarının hükümetin ya da herhangi bir partinin yayın organı gibi değil, demokratik düşüncenin vazgeçilmez bir unsuru kabul edilmesi gerekir" şeklindeki görüşünü dile getirmektedir (2011, s. 200).

Kamu yayıncılığının ideal olan çizgisini tutturmak hiçbir ülke ve yayıncı kuruluş için kolay olmamaktadır. Orantısı değişmekle beraber bütün ülkelerde kamu yayıncısı kurumlar hem siyasi otorite hem de izleyenlerle sıkıntılar yaşamaktadırlar. Siyasetçilerin eleştirel tavrı belgesel filmlerin konularına ve türlerine de yansımıştır. Bu nedenle TRT yapımcıları 2000’li yıllara kadar siyaset içerikli belgesellerden uzak durmuşlar ve daha ziyade “kültür” ve “biyografi” alt türünde belgeseller çekmişlerdir. Kamu yayıncılığının öncüsü kabul edilen BBC de, hükümetlere ve siyaset kurumlarına karşı bağımsızlığını korumak için sürekli mücadele etmek zorunda kalmıştır. Hatta önemli çatışmalardan birisi de yayınlanmak istenen bir belgesel film nedeniyle çıkmıştır. 1985 yılında çekilen “Real Lives” belgeselinde Kuzey İrlanda’nın bağımsızlığını isteyen örgüt liderleriyle karşıt görüşlülere yer vermesi üzerine hükümet, belgeselin yayınlanmaması için baskı yapmıştır. BBC Yönetim Kurulu programın ertelenmesi kararını alınca çalışanlar tarafından bu durum protesto edilmiştir. Özellikle İngiliz hükümetinin siyasi taraf olduğu konularda BBC’in yayın anlayışı eleştirilmiştir (Çaplı, 2001, s. 62).

TRT’nin kamu yayıncılığı tekeli 1990 yılında hukuken olmasa da fiilen bitmiş oldu. Dünyadaki siyasal ve teknolojik değişimler Türkiye’yi de etkisi altına aldı. 1980’li yıllarda başlayan liberalleşme politikaları da bu değişimi tetiklemiştir. Özellikle İtalya ve Yunanistan’da yaşanan değişim rüzgârı da Türkiye’yi etkilemiştir. 1990’lı yıllarda çok sayıda özel televizyon kanalı yayın hayatına başlayarak Türk televizyonculuğunda yeni bir dönemin önünü açmıştır. Kamu yayıncısı olan TRT’de bu değişim rüzgârından nasibini alarak gerek kurumsal yapılanmasında gerekse programların konu ve türlerinde “piyasa” şartlarını dikkate alarak yayıncılık yapmaya başlamıştır.

2. TRT Kurumunda Belgesel Türünün Doğuşu ve Gelişimi

Türkiye’de kamu belgesel film yapımcılığı 20. Yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. İlk kamu belgesel yapımcı kuruluş 1916 yılında Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından kurulan Dersaadet Merkez Kumandanlığı Sinema Dairesi (Merkez Ordu Sinema Dairesi)dir. (Beyoğlu, 2018, s. 94). Bu daire doğrudan orduya bağlı bir kurum olarak kurulmuş ve “belge” niteliğinde belgesel çalışmalara imza atmıştır. Bu anlamda Fuat Uzkınay ve Cemil Filmer’in yaptığı çalışmalar dikkat çekmektedir. Öte yandan doğrudan resmi kurum statüsünde olmamakla beraber yarı resmi sayılacak cemiyetlerde belgesel filmler yapmışlardır.

1950’li yıllarda artan televizyon yayınları, sinemada hak ettiği yeri bulamayan belgesel filmler için güvenli bir liman olmuştur. Sözgelimi BBC’de belgesel bölümünü 1953 yılında kurmuştur. BBC’nin ilk seri belgeseli 1952-1957 yılları arasında yayınlanan “Special Inquiry”dir. Bağımsız Televizyon Kurumu (ITA) belgeseller çektirerek öncülük etmiştir (Ellis ve Mclane, 2006, s. 180). Zamanla belgesel filmler artık bir televizyon programı olarak yayın akışlarındaki yerlerini almışlardır. Televizyon yayın akışlarında “belgesel kuşakları” açılmış, ilerleyen zaman içinde belgesel temalı yayın kanalları kurulmuştur. Sadece belgesel yayınlayan kanallar, hem kamu yayıncısı hem de özel yayıncılık şeklinde örgütlenmişlerdir.

TRT, yayına başladığı 31 Ocak 1968 gününden itibaren belgesel filmler program akışlarında yerini almıştır. TRT, belgesel filmler için hem yapımcı hem de yayıncı kuruluş olma özelliğine sahiptir. Bu özelliğini tematik belgesel televizyon kanalı kurarak da sürdürmektedir. TRT’nin kurumsal yapısı içerisinde eğitim kültür yayınları bölümünden, kültür programları müdürlüğüne ve oradan da TRT Belgesel televizyon kanal koordinatörlüğü yapılanmasıyla belgesel filmlere verdiği desteği sürdürmektedir. 14 televizyon kanalının “genel”, “haber” ve uluslararası yayın yapan tematik ve Türkçe dışında yayın yapan kanallarda da (TRT Word, TRT Arabi, TRT Avaz, TRT 1, TRT 2, TRT Haber gibi) belgesel filmler yayınlanmaktadır.

TRT, televizyon yayıncılığında BBC’i örnek almış, kurumsal ve program yapılanmasını ona göre şekillendirmiştir. İlk yapımcılar eğitimlerini BBC uzmanlarından almışlar ve daha sonraki yıllarda yapımcılar İngiltere’ye giderek bilgi ve tecrübelerini arttırmışlardır. Dünyanın birçok ülkesinde ve belgesel sinemanın dünyadaki aldığı seyirde önemli bir aktör olan BBC, TRT belgeselciliği içinde uzun yıllar belirleyici olmuştur.

3. Türlerle Göre TRT’ de Yayınlanan Belgeseller

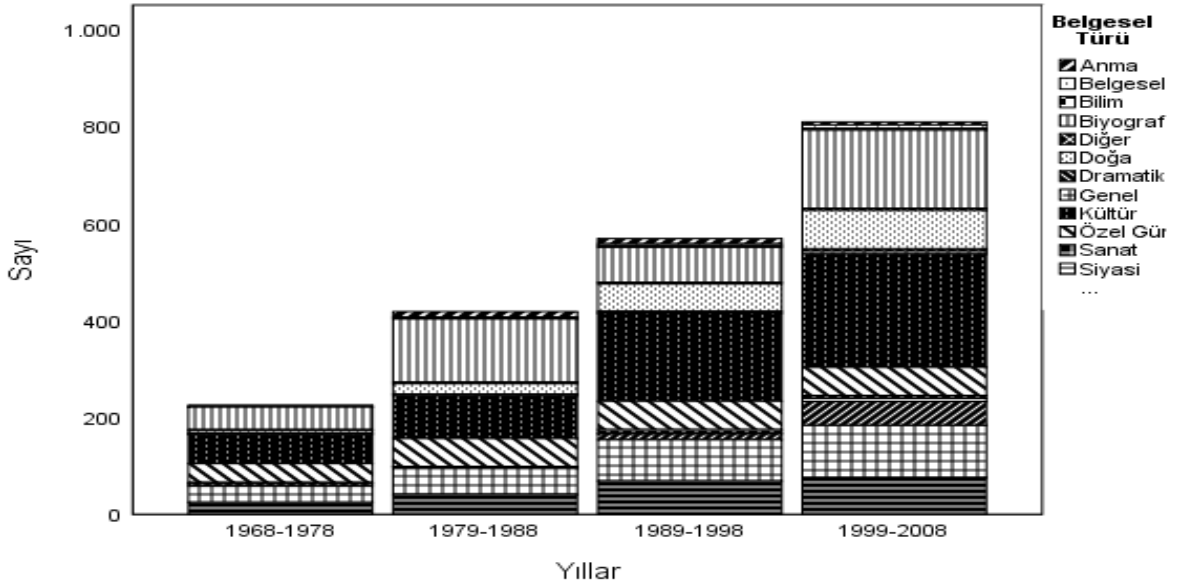
TRT çok geniş bir yelpazede belgesel alt türlerinde çeşitli yapımlar yayınlamıştır. Günümüzde TRT belgesel çeşitliliği anlamında oldukça zengin bir arşive sahiptir. 1968 ila 2008 yılları arasında TRT’de yayınlanan belgeseller 4 ciltlik bir yılda toplanmıştır (Karadağ, 2008)._Bunların yanı sıra 2009 yılında kurulan ‘TRT Belgesel’ kanalında yayınlanan belgeseller de bu makalede değerlendirilmiştir.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi TRT televizyonlarında 1968 ile 2008 yılları arasında 2044 belgesel yayınlanmıştır. Bu belgesellerin bir kısmı seri belgesellerdir. Bu çalışmaya serilerin sayıları dâhil edilmemiştir. Tabloda belgesel filmler belirli konu başlıklarına göre sınıflandırılmıştır. Bu filmler TRT'nin tematik televizyon kanalı olan *TRT Belgesel* kurulmadan önce kurumun çeşitli kanallarında yayınlan belgeselleri de kapsamaktadır. Bu belgesellerin bir kısmı çeşitli defalar tekrar yayınlanmıştır Bu tekrarlar bu rakamlara dâhil edilmemiştir. “Diğer” başlığı altında ayrıca sınıflandırmak için yeterli sayıda olmayan “teknoloji”, “çevre” gibi başlıklarda ifade edilen belgeseller toplanmıştır. Bazı türleri birbirinden ayırmak oldukça zor olduğundan belgeselin içeriğine bakılarak karar verilmiştir.

Tablo 1: TRT Belgesellerinin Konu Başlıklarına Göre Dağılımı (1968-2008)

Konu Başlıklarına Göre Belgeseller		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Geçerli	Dramatik	9	0,4	0,4	0,4
	Bilim	10	0,5	0,5	0,9
	Siyasi	11	0,5	0,5	1,5
	Belgesel	11	0,5	0,5	2,0
	Genel	12	0,6	0,6	2,6
	Diğer	15	0,7	0,7	3,3
	Sanat	15	0,7	0,7	4,1
	Anma	33	1,6	1,6	5,7
	Sosyal	69	3,4	3,4	9,1
	Doğa	163	8,0	8,0	17,1
	Tarih	211	10,3	10,3	27,4
	Özel Gün	214	10,5	10,5	37,9
	Tanıtım	281	13,8	13,8	51,6
	Biyografi	417	20,4	20,4	72,1
	Kültür	570	27,9	27,9	100,0
Toplam	2041	100,0	100,0		

Şekil 1: Belgesel Türlerinin Yıllara Göre Dağılımı

İlk yıllarda teknoloji ve nitelikli eleman yetersizliği nedeniyle az sayıda belgesel çekilmiştir. Çekilen belgesellerin bir kısmı da düzenli bir arşiv çalışması olmadığı için kaybolmuştur. Adalı, bu durumu, “1968-1974 dönemi filmlerinin büyük bir çoğunluğu bugün kayıptır. Ancak 1974’den sonra gerçekleştirilen filmlerin oldukça sağlıklı bir biçimde korunabilmiş olduğu söylenebilir.” şeklinde ifade etmektedir (1986, s. 186). 1968/1974 arasında 103 belgesel çekilmiştir. 1968 yılında çekilen “Ahmet Adnan Saygun”, “Meşhurlarla Başbaşa”, “İnönü”, “Necil Kazım Akses” gibi belgesellerin yapımcıları belli değildir. 31 Ocak 1968 günü rejisi masasında yönetmen olan Emel Uygur “İnönü” belgeselini Emel Ceylan’ın çektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Emel Ceylan’la yapılan görüşmede Ceylan, “İnönü filmlerini ben çekmeye başladım. Arşiv için Cumhuriyet’in ilanını anlatıyordu. Ben TRT adına Berlin’e gidince Nazmi Kal, devraldı. Birçok filmi o çekti.” demiştir. Yönetmeni belli olan ikinci film Ayla Erdemli’nin 11.12.1969 yılında çektiği “Âşık Veysel” belgeselidir.

Türler bağlamında TRT belgesellerine bakıldığında en az çekilen belgesel türünün “dramatik” belgesel olduğu görülecektir. Aslında bu sınıflandırma konuya göre değil yapım tekniğine göre yapılan ayrımdır. TRT yıllığındaki belgeseller detaylı olarak incelendiğinde içinde “drama” unsuruna yer veren daha fazla yapım olduğu görülecektir. Drama başlığıyla 9 belgesel çekilmiş olup bu, oran itibarıyla yüzde 0,4’e tekabül etmektedir. Diğer türlerin sayısı ise şöyledir: “Bilim” 10, “Siyasi” 11, “Belgesel” 11,

“Genel” 12, “Sanat” 15, “Anma” 33, “Sosyal” 69, “Doğa”163, “Tarih” 211, “Özel Gün” 214, “Tanıtım” 281, “Biyografi” 417 ve “Kültür” 570.

Tablo 2: TRT Belgesellerinin Türlerine Göre Dağılımı (1968-2008)

Türlerine Göre Belgeseller	Adet	Yüzde
Dramatik	9	0,4
Bilim	10	0,5
Siyasi	11	0,5
Belgesel	11	0,5
Genel	12	0,6
Sanat	15	0,7
Anma	33	1,6
Sosyal	69	3,4
Doğa	163	8,0
Tarih	211	10,3
Özel Gün	214	10,5
Tanıtım	281	13,8
Biyografi	417	20,4
Kültür	570	27,9

Tabloda görüldüğü gibi TRT belgeselcileri her kategoride belgesel filmler çekmişlerdir. Listede görülen *Anma*, *Özel Gün* ve *Tanıtım* belgeselleri daha çok kamu kurumu olmanın sorumluluğuyla yapılan filmlerdir. En çok çekilen tür “kültür” başlığında yapılan belgesellerdir. Kültür başlığında 570 belgeselin çekilmesi TRT belgeselciliğinin istikametini belirleyen bir başlıktır. Diğer başlıklarda birçoğu da kültür başlığı altında toplanabilir. Bu tablodan hareketle TRT Belgeselciliğinin bir “kültür belgeselciliği” olduğu söylenebilir.

Kültür başlığından sonra en çok çekilen belgesel türü “Biyografi” belgeselleridir. Yapımcılarla yapılan görüşmelerde biyografi belgesellerinin kolay yapımlar olduğu ve çok fazla bütçe gerektirmediği gibi büyük bir yapım ekibine de ihtiyaç duymadığı için tercih edildiğini vurgulamışlardır.

TRT Belgesel kanalının 17 Ekim 2009 yılında kurulmasıyla Türkiye’de kamu belgeselciliği yeni aşamaya geçmiştir. Artık Türkiye’de, sadece belgesel yayınlayan, bir kamu kanalı vardır. Bu kanaldan önce 2006 yılında İZ TV belgesel temalı bir televizyon olarak özel girişim tarafından kurulmuştur. Ancak ekonomik sebeplerle bu televizyon devletin kontrolüne geçmiş ve daha sonra da yabancı bir şirkete satılmıştır.

TRT Belgesel kanalı belgesel konusunda sürekli atılım ve arayış içinde olmuştur. Farklı zamanlarda kurumsal kimliğinin yanı sıra belgesel anlayışını da değiştirerek

dünyada var olan belgesel kanallarıyla rekabete girmiştir. Hatta TRT'nin var olan belgesel anlayışını ve türlerini de zorlayarak yeni bir dil ve tarz peşine düşmüştür. Bu yeni anlayışı TRT Belgesel Koordinatörü Süleyman Tezgel şöyle açıklamaktadır: “Duyguları anlatma yönünde doğulu tarafımızın getirdiği anlayış. Dünya belgeselciliğinin insan hikâyelerini anlattığı coğrafyalara fiziki ve kültürel yakınlığımız. Yönetmenlerimizin daha cesur tutumu, yine aynı coğrafyada ülkemize ve insanımıza olumsuz önyargıların az olması sebebi ile sinematografik insan hikâyelerinde güçlü olabiliriz.”

TRT Belgesel kanalının yayın akışında belgesel türleri daha önce belirlenen kategorilerden daha sınırlı tutularak yeni bir sınıflandırma biçimi geliştirilmiştir. Kanalın internet sitesinde program türleri 6 başlık altında toplanmıştır.

Tablo 3: TRT Belgesel Kanalı'nda Program Türleri

1-Macera	2-Suç	3-Tarih	4-Popüler Kültür	5-Bilim Teknoloji	6-Kültür Antropoloji		
Su Savaşları	Aşkın 5 Hali	Savaşın Efsaneleri	Olanlar	Yiyeceğin Serüveni	Hayat Tamircisi	Sen de Tanık Ol	Rikki'nin Türkiye Rotası
Ulak	Suç Dosyası	Yüzyılın Komploları	Harbi Getto	Teknofest	Afgan Kömürü	Doğunun Kayıp Slüetleri	Kıyıdan Köşeden Hayatlar
Ailenin Yeni Üyesi		Dünya Tarihinin Dönüm Noktaları	Çırak	Hastane Somali	Müslüman Gibi Yaşamak	67 49 32 Kuzey	Büyük Mücadele
Taksimetre İstanbul			Minik Cevherler	Hastane İstanbul	Mülteci	Dünyayı İyilik Kurtaracak	Bir Dünya Yaşam
Uslu Duramayanlar			Sanayi Savaşları	Bilimin Ev Hali	Ucuz Hayatlar	İnsanlar ve İnançlar	Zavar, Keklik ve Çocuk
Yeni Hayata Başlangıç				Bakalım İşe Yarayacak mı?	Geçmişin Gölgesinde	Kamp'ın Çocukları	İçimizden Üçümüz
Savunma Sanatları				10'larca Bilgi	Son Toplayıcılar	Nasır Ve Diğerleri	Geleneği Yaşatmak
					Pazarlık	Aile Olmak	

Kaynak: (<https://www.trtbelgesel.com.tr/hakkimizda>, 2020)

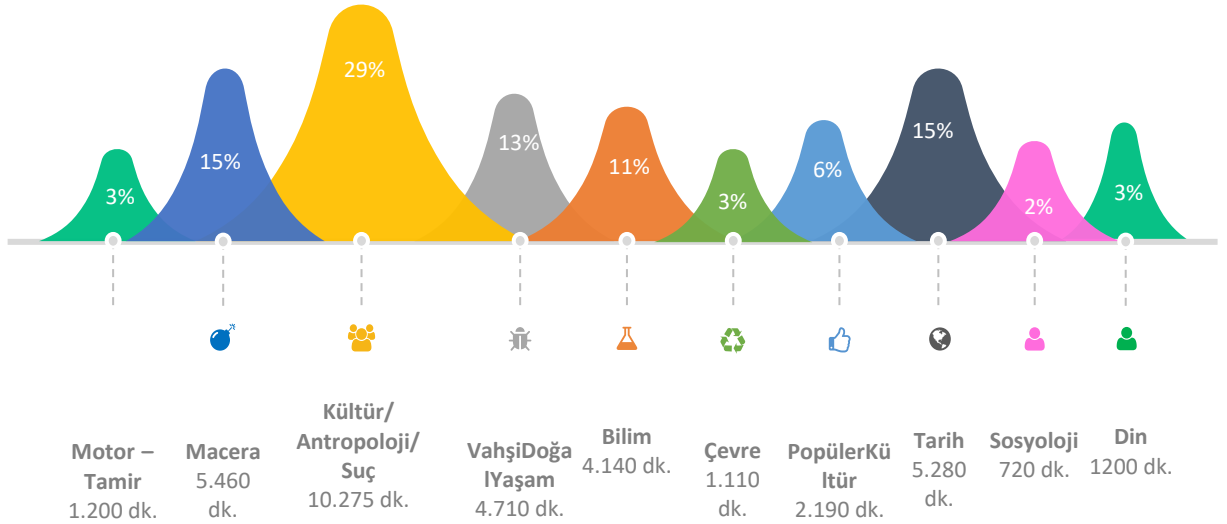
TRT Belgesel, 11 yıllık yayın hayatı boyunca 1055 belgesel film yayınlamıştır. Bu yapımların 377 tanesi (% 35,7) içyapım olarak TRT yapımcıları tarafından gerçekleştirilmiştir. 678 yapım (% 64,3) ise dış yapım olarak kurum dışındaki yapımcılar tarafından çekilmiştir.

Tablo 4: TRT Belgesel Kanalı'ndaki İç ve Dış Yapımların Oransal Dağılımı

Tür		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Dış	678	64,3	64,3	64,3
	İç	377	35,7	35,7	100,0
	Total	1055	100,0	100,0	

TRT Belgesel yayın akışında 6 sınıf olarak sınıflandırdığı belgeseller için yaptırdığı araştırma da başlık sayısını 10 olarak belirlemiştir. 24.000 dakikalık yayın araştırmasında en yüksek oran “kültür” başlığına denk gelmektedir. Bu tabloda TRT belgeselciliğinin belirleyici unsurunun kültür olduğunu desteklemektedir.

Tablo-5: TRT Belgesel Kanalı'ndaki Program Türlerinin Oransal Dağılımı

Toplam 24.000 dakika (yaklaşık 400 saat)

4. TRT Belgeselciliği Bağlamında Siyasetle Kurulan İlişkiler ve Siyasi Belgeseller

TRT, genel yayın politikalarında günlük siyasetten uzak durmuştur. Bu duruş kendisini en çok belgesel alanında göstermektedir. 1968 ile 2008 yılları arasında 40 yıl boyunca siyaset alt türünde sadece 11 belgesel filmin yayınlanması bunun açık göstergesidir. Bu uzak duruşta devlet tekelinde olan televizyon yayıncılığının siyasetçiler ve kamuoyu tarafından sürekli gözetim altında tutulmasının da büyük etkisi vardır. TRT Kurumu sürekli tartışmaların odağında olduğu için yapımcılar siyaset içerikli belgesel yapmaktan uzak durmuşlardır. Kurum yöneticileri de siyasetle çatışmaya girmek yerine “resmi” söylemi dikkate alarak cumhuriyetin ilk yıllarını esas alan projelerin yapılmasını ve yayınlanmasını tercih etmişlerdir. TRT yıllığına alfabetik sıraya göre bakıldığında; “Atatürk” kelimesi ile başlayan 36, “Cumhuriyet” kelimesiyle başlayan 25, 30 Ağustos Zaferini konu alan 11, “Sivas Kongresi” ile başlayan 11, “Çanakkale” kelimesiyle başlayan 10, “İsmet İnönü” ile başlayan 9 “Erzurum Kongresi” ile başlayan 8 ve “Şapka Devrimi” ile başlayan 6 belgesel çekilmiştir (Karadağ, 2008). Farklı kelimelerle başlayıp aynı konuyu işleyen belgeseller de mevcuttur.

Mehmet Ali Birand’ın çektiği 11 bölümlük *Demirkırat (1991)* 1960 askeri darbesine çok boyutlu yaklaşan yakın tarih ve siyasi içerikli bir belgesel olması dolayısıyla bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Bu belgesel bile 30 yıl öncesinin siyasi bir olayını konu alması nedeniyle tartışma konusu olmuştur. 1993 yılında Kurtul Altuğ’un çektiği “Bunalımlı Yıllar” adlı seri belgesel de 1968 ile 1991 yıllarındaki ekonomik, sosyal ve siyasal konuları ele alan yegane belgesel filmlerden bir tanesidir.

15 Temmuz 2016 darbe girişimi TRT’de siyasi belgesellerin sayısını arttırmıştır. Bu darbe teşebbüsü üzerine çok sayıda belgesel yapıldığı gibi Menderes, 28 Şubat ve 12 Eylül gibi ülkenin siyaseten sıkıntıya düştüğü yıllara ait belgeseller de hazırlanmıştır. Abdülhamit Güler’in çektiği TRT Haber kanalında yayınlanan şu belgeseller yakın tarihin siyasi olaylarını ele almıştır: “17-25 Aralık Darbe Girişimi (2014)”, “Demokrasiye Vurulan Darbe: 28 Şubat (2015)”, “Gezi Parkı Ayaklanması (2015)”.

Abdülhamit Güler, TRT’de siyasi belgesel yapmanın “sınırlarını”, “şemasını” ve “içeriğini” yönetimin belirlediğini ve bunun da normal olduğunu dile getirmektedir.

Çünkü TRT yönetimini siyasi otorite belirlemektedir. Bu durumun sadece TRT'ye özgü olmadığını, oranları değişse de BBC'de de aynı durumun söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle bu çalışma kapsamında yapılan görüşmede Güler, “*Siyasi iradenin bakış açısının dışında iş yapamazsınız.*” diyerek kamu televizyonlarında siyasi belgesellerin alanını ve sınırlarını net olarak çizmektedir.

Yönetmen Abdülhamit Avşar ise zaman zaman TRT belgesellerinin “resmi ideolojinin” sesi olma özelliğine büründüğünü söylemektedir. Genel olarak da resmi söyleme aykırı bir yayıncılığın olmadığını vurgulamakta ve yapılan görüşme bu düşüncesini şöyle dile getirmektedir:

TRT belgeselleri bağlamında, uzun yıllar resmi tutum ve politikalara açıkça aykırı yönlerden yaklaşımların da pek yer bulamadığı görülmektedir. Buna karşın kimi dönemlerde, yine dönemin siyasi atmosferine uygun olarak, diğer zamanlarda dile getirilmesi sorunlu kimi içeriklere sahip belgesellerin yapıldığını da görülebilmektedir.

5. TRT Yapımcıları Açısından Kamu Belgeselciliği

TRT başlangıçta BBC belgesellerinden esinlenerek filmler üretse de zaman içinde kendi tarzını oluşturarak “TRT Belgeseli” kavramını ortaya çıkarmıştır. TRT'nin yapımcı-yönetmenleri her ne kadar bir TRT ekolünden söz edilemeyeceğini belirtse de TRT'nin bir tarz geliştirdiğinin de altını çizmektedirler. TRT ekolünün ortaya çıkması için zaman zaman güçlü kaliteli belgeseller yapılmıştır. Ancak bunların devamı gelmemiştir. Çünkü yapımcılar içlerinden çıkan başarılı yapımları örnek almadığı gibi yönetimler de belgesele gereken ilgiyi göstermemiştir. TRT belgeselciliğinin kendisinin çalıştığı 1992 yılına kadar “zirve” yaptığını belirten Ertuğrul Karşlıoğlu yapılan görüşmede, bunun ekole dönüşmediğini şöyle açıklamaktadır:

Ekol değil de biçimden söz edilebilir kanaatindeyim... Belgesel yönetmenlerin kendi biçimlerinden, dillerinden. Örneğin Keçenin Teri anlatım biçimi olarak özgün bir yapıya sahip. Ama arkadan gelen olmadı!

Karşlıoğlu'nun çektiği “Keçenin Teri (1989)” belgeseli bilinen TRT belgesel anlayışının dışına çıkan belgesellerin başında gelmektedir.

TRT belgesellerine bakıldığında tür açısından önce “tabiat” ve “gezi” belgeselleri öne çıkmış, bu belgeseller daha çok “tanıtım” belgeselleri kapsamında değerlendirilmiştir. Şehir belgeselleri bu açıdan iyi örnektir. Bu belgesellerin yanısıra

“portre” belgeselleri de ilk yılların en çok tercih edilen türleridir. Bu yapımların genel özelliği bir sunucu eşliğinde fazla araştırma ve belgeye dayanmadan yapılmasıdır.

2000’li yıllardan sonra daha detaylar, özel konular ve “sıradan” insanların hayatları belgeselin konuları arasına girmiştir. Bu yeni belgeselcilik anlayışını Abdülhamit Avşar yapılan görüşmede şöyle izah etmektedir:

Belgesel anlatılarda sunucu unsuru ve metin kullanımı azaldı. İnsan odaklı yapımlarda kişi anlatımlarının metin yerine geçtiği görüldü. Müziğin önemi arttı. Kurgu tekniği olarak da yine hareketli efektlerin fazla yer almadığı ancak renk düzeltme, görüntünün eksikliğini kurgu masasında ortadan kaldırma gibi kurgunun ağırlığını arttıran bir süreç başladı.

Yönetmen Zafer Karatay TRT belgesellerinin bir devlet kurumunun getirdiği anayasa ve kanunlardan kaynaklanan kurallara uyararak, kamu sorumluluğu bağlamında “bir dil, bir söylem oluştu” diyerek kamu belgeselciliğinin sınırlarını “*Dolayısıyla genelde TRT belgeselciliğinin dili de buna bağlı olarak, ayırıcı, ötekileştirici, bölücü, aşağılayıcı vb bir dili olamaz.*” şeklinde çizmektedir:

Tarih belgeselleri çeken Karatay genel anlamda TRT belgeselciliğinden söz edilse de bu durumun tarih belgeselciliği için geçerli olmadığını altını çizmektedir. Tarih belgesellerinin birbirine yakın anlatım tarzları olsa da her yapımcı-yönetmenin kendi tarzının olduğunu yapılan görüşmede şöyle vurgulamaktadır: “

Daha bilimsel olarak sinema, anlatım dili olarak sanat perspektifinden bakarsak, TRT Belgeselciliğinde ve tarih belgeselciliğinde tek bir anlatım dilinden söz edemeyiz. Her yapımcı- yönetmenin kendisine özgü bir dili olmuştur.

Yönetmen Neşe Sarısoy Karatay’da tarih belgeselleri için en uygun yerin kamu yayıncısı olan TRT olduğunu şöyle açıklamaktadır: “*TRT kamu yayıncılığının bilinci ile hizmet ettiği için halka en iyi en doğrusunu öğretmeye çalışırdı.*”

Karatay, TRT’nin hem zaman hem de teknik açıdan birçok imkânı sunduğunu hatırlatmaktadır. Çünkü özel sektör yayıncılığında çok uzun soluklu çalışmalara sıcak bakılmamaktadır. Yönetmen Sevinç Yeşiltaş ise belgesel filmler için TRT’nin doğru adres olduğunu belirterek zaman ve bütçe açısından TRT’nin bağımsız yapımcılardan daha iyi şartlar sağladığını vurgulamaktadır. Yapılan görüşmede Yeşiltaş bu durumu şöyle dile getirmiştir:

Şimdi piyasada bağımsız çalışan belgeselcilerin bütçe sorunları olduğu için çok rahat çalışma koşulları yok, o nedenle TRT'nin yaptığı belgeseller teknik açıdan dil açısından daha yetkin.

Yeşiltaş'ında vurguladığı gibi şu anda Türkiye'de belgesel konusunda bir "piyasa" söz konusu değildir. Çok az sayıda nitelikli belgesel film yayınlayan özel televizyon kanalları genellikle yasak savma niteliğinde belgeseller yapmaktadırlar. Bazen masa başı işlerde belgesel olarak tanıtılmaktadır. Bağımsız yapımcıların yaptığı yapımlar da zaman ve bütçe bakımından sıkıntılı olması nedeniyle ortaya iyi işler çıkmamaktadır. Ne yazık ki TRT de bağımsız yapımcılara uzun yıllar çok düşük bütçeler vererek kaliteli belgesellerin yapımının önünü kesmiştir. Ancak son yıllarda bu anlayış az da olsa değişmiştir. Günümüzde TRT Belgesel kanalı eskiye oranla belgesel filmlere daha fazla bütçe vermeye başlamıştır.

Sonuç ve Öneriler

TRT kuruluşundan itibaren kamusal sorumluluk anlayışıyla hareket ederek belgesel türünün gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Belgesel filmlerin alt türlerinin gelişmesi de TRT sayesinde olmuştur. Geline nokta TRT, belgesel film türleri açısından çok önemli bir arşive sahip olmuştur.

TRT ilk dönemde elemanlarını yetiştirebilmek için BBC'den eğitim hizmeti almıştır. Sonraki dönemde yeni işe alınanlar için kurslar düzenlenmiştir. Ayrıca mesleğe yeni başlayanların usta bir yapımcının, yönetmenin ya da görüntü yönetmenin yanında yetişerek tecrübe kazanmasına özen gösterilmiştir.

Televizyon yayıncılığının ilk yıllarında "gezi" ağırlıklı, "tanıtım" ve "portre" içerikli "biyografi" belgeselleri ağırlık kazanmıştır. Bu belgesellerin temel özelliği sunucu eşliğinde az araştırmalı çok görüntülü olmalarıdır. Daha sonraki yıllarda "tarih" belgeselleri devreye girerken diğer taraftan düşük oranlarda da olsa farklı belgesel türleri olarak "doğa", "bilim", "siyasi" belgeseller de yapılmıştır.

TRT belgeselciliğine özellik kazandıran tür, kültür belgeselleridir. Kültür belgeselleri artan grafikte sayıları çoğalarak en çok yapılan alt tür kategorisi olmuştur. Yeni tarzların denendiği teknik ve içerik olarak farklılık gösteren kültür belgeselleri TRT televizyonlarının yayınlarında ağırlık kazanırken TRT Belgesel kanalında da kültür belgeselleri öne çıkmıştır. Derin tarihi birikime sahip Türk kültürü, TRT belgesellerini besleyen en önemli kaynaklardan biri olmuştur.

TRT 1 televizyon kanalında az sayıda da olsa belgesel filmler yayınlamaktadır. TRT Belgesel kanalıyla birlikte diğer kanallarda yayınlanan belgesellerin sayısı azalmıştır. Artık belgesel filmin tür ve içerik olarak gelişmesi TRT Belgesel kanalının sorumluluğundadır. TRT Belgesel, yeni arayışlarla belgesel türünün gelişmesine katkı sağlamaktadır. Dünyadaki gelişmelerle beraber Türk belgeselciliğinin yeni tarzlarıyla oluşması için büyük destek vermektedir. Bu nedendir ki artık bir “Türk belgeselciliğinden” söz edilebilmektedir.

TRT kurum olarak kamu yayıncısı olması nedeniyle yasalarla alanı belirlenirken Türkiye’de neredeyse her 10 yılda bir yaşanan askeri darbelerden fazlasıyla etkilenmiştir. 1971 ve 1980 askeri darbe girişimlerinde kuruma asker genel müdürler atanmış, yayın politikaları darbe rejimlerine göre belirlenmiştir. Askeri müdahalelerle birlikte görevine son verilen personeller de olmuştur. TRT’nin genel yayın anlayışı uzun yıllar “resmi ideolojinin” sesi tarzında olmuş ve bu tarz belgesel yayınlarına da yansımıştır. TRT yapımcıları güncel siyasetin alanına giren belgesel filmler yapmamışlardır. Yapılan siyasi ve tarihi belgeseller Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu, kurucular ve devrimler etrafında odaklanmıştır.

1990 yılında yayına başlayan özel televizyonlar TRT yayıncılığını da yakından etkilemiştir. TRT özel kanallarla rekabet edebilmek için teknik ve içerik olarak kendisini yenilemek zorunda kalmıştır. Ancak özel televizyonların belgesel filmler konusunda gerekli yatırımları yapmamaları yine bu konudaki sorumluluğu TRT’nin üstlenmesine neden olmuştur. Belgesel konusunda yalnız kalan TRT, belgesel kanalıyla uluslararası yayın yapan belgesel kanallarını da dikkate alarak kurumsal kimliğini yenileyerek kendisine alan açmaktadır.

TRT Belgesel, dünyada yayın yapan belgesel kanallarıyla rekabet edebilmek için araştırmalar yaparak yapımlarının daha iyi olması için çaba sarf etmektedir. Ayrıca TRT Televizyon Daire Başkanlığı İç Yapımlar Koordinatörlüğü hem belgesel kanalı hem de diğer kanallar için belgesel filmlerin yapımını sürdürmektedir. Belgesel yapım firmaları içinde neredeyse tek yayıncı kuruluş TRT’dir. Bu nedenle belgeselin geleceği konusunda TRT’den daha öncü ve aktif rol alması beklenmektedir.

Dünyadaki belgesel anlayışının “hikâye” anlatmaya dönük bir yaklaşım içerisine girmesi TRT belgeselciliğini de etkilemiştir. Hızlı, hikâye anlatan biraz “maceracı” ve “kişisel” hikâyelere dayanan belgeseller türün tanımı açısından da yeni bir dönemin başlangıcıdır.

Türkiye’de kamu yayıncısı TRT ve belgesel filmlere destek veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, sivil toplum kuruluşları ve özel yapım şirketlerinin katılımıyla belgeselin geleceğine yönelik bir ortak çabaya ihtiyaç olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Adalı, B. (1986). Belgesel sinema. İstanbul: Hil Yayın.
- Avşar, B. Z. (2005). Kamu hizmeti yayıncılığı, uluslararası yaklaşımlar ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu. Yeni Düşünceler, (1), 1, 93-124.
- Aytekin, H. (2017). Türkiye’de toplumsal değişme ve belgesel sinema. İstanbul : BSB Yayınları.
- Aziz, A. (2013). Televizyon ve radyo yayıncılığı (Giriş). İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Beyoğlu, S. (2018). İmparatorluktan Cumhuriyete Türk sineması (1895-1939). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Çaplı, B. (2001). Televizyon ve siyasal sistem. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Devran, Y. (2011). Siyasal iktidar-TRT ilişkisinin dünü. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- Erdemir, F. (2009). Özel televizyon yayıncılığına geçiş sürecinde TRT'nin yazılı basında sunumu (1990-2007). (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ellis, J. C. ve McLane, B. A. (2006). A new history of documentary film. London: The Continuum International Publishing Group Inc.
- Karadağ, N. (2008). Geçmişten geleceğe belgeler... bilgiler... 1968/2008. Ankara: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Arşiv Daire Başkanlığı.
- Uslu, İ. (2011, Ekim). Televizyon yayıncılığında kamu hizmeti yayıncılığı. (Uzmanlık tezi) Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), Ankara.
- History of the BBC. (t. y.). Erişim adresi <https://www.bbc.com/historyofthebbc/research/directors-general/john-reith>
- Bandrol TRT. (t. y.). Erişim adresi <https://www.trt.net.tr/bandrol/mevzuat/3093-sayili-turkiye-radyo-televizyon-kurumu-gelirleri-kanunu>
- Hakkımızda. (t. y.). Erişim adresi <https://www.trtbelgesel.com.tr/hakkimizda>
- Yengin, H. (1994). Ekranın büyüüsü. İstanbul: Der Yayınevi.
- Tutuk, Z. Ş. ve Barutçu, B. (2018). Televizyon diye bir şey varmış. İstanbul: İTÜ Vakfı Yayınları.